

El sector cultural davant el canvi cultural en l'àmbit local a Europa

David Márquez Martín de la Leona

ANALISTA, CONSULTOR I GESTOR CULTURAL.

DIRECTOR DE RADAR CULTURA. MÀSTER EN GESTIÓ CULTURAL A EUROPA PER LA UNIVERSITAT PARIS 8,

LLICENCIAT EN CIÈNCIES POLÍTiques I ADMINISTRACIÓ PER LA UNIVERSIDAD COMPLUTENSE DE MADRID I *PROJECT MANAGER CERTIFIED*.

david@etilem.org

Rebut: 01/06/2021

Acceptat: 12/02/2022

RESUM

El canvi cultural, que sol produir-se en l'esfera social, no sempre es trasllada immediatament ni adequadament a l'esfera de la cultura: és a dir, al sector cultural. Aquesta situació genera tensions que acostumen a manifestar-se en forma de crisi. En aquest text es construeix un marc teòric per a entendre com el sector cultural pot transformar el canvi cultural en accions o en polítiques culturals. Després d'analitzar els models i els paradigmes vigents de polítiques públiques en el nostre entorn europeu, l'autor proposa un model dinàmic al voltant de quatre vectors amb els quals abordar el canvi cultural. Sense adoptar aquest model ni aquest enfocament com a definitius, l'objectiu de l'article cerca d'oferir marges de canvi per a l'acció cultural i opta per l'escala local com l'àmbit territorial i administratiu òptim per a la implementació d'aquest. Al capdavant, aquest model dona peu a analitzar i a valorar alguns dels arguments que poden reforçar-ne l'adopció a escala local.

Paraules clau: canvi cultural; política cultural; paradigma cultural; model cultural; àmbit local

ABSTRACT. *The Cultural Sector in The Context of Cultural Change in Local Settings in Europe*

Social changes are not always instantly taken up or fully reflected in the cultural sector. This gap sparks tensions that can lead to a crisis. This paper builds a theoretical framework to grasp how the cultural sector can transform such change into cultural actions and policies. After analyzing current models and paradigms of public policies in Europe, the author proposes a dynamic, four-vector model to address cultural change. The paper suggests avenues for future cultural action, stressing the local sphere as the most promising one for implementing new policies. The model provides a sound basis for evaluating arguments — a feature that is likely to foster its adoption at the local level.

Keywords: cultural change; cultural policy; cultural paradigm; cultural model; local sphere

SUMARI

- Introducció
- Models de cultura i interès públic
- A la recerca del paradigma (perdut) cultural?
- Vectors del canvi cultural
 - Els esquemes d'oferta i demanda
 - Els esquemes de participació i governança
 - Els esquemes estètics i formals
 - Els esquemes econòmics i tecnològics
- L'escala local
 - a) En els esquemes d'oferta i demanda
 - b) En els esquemes de participació i governança
 - c) En els esquemes estètics i formals
 - d) En els esquemes econòmics i tecnològics
- Conclusions
- Referències bibliogràfiques

Autor per a correspondència / Corresponding author: David Márquez Martín de la Leona. C/ Murcia, 5, 6.º B, 28045, Madrid.

Citació suggerida / Suggested citation: Márquez Martín de la Leona, D. (2023). El sector cultural davant el canvi cultural en l'àmbit local a Europa. *Debats. Revista de cultura, poder i societat*, 137(1), 85-98. DOI: <http://doi.org/10.28939/iam.debats-137-1.5>

INTRODUCCIÓ

El sector cultural és un dels sectors que ha patit amb més cruïra l'impacte de la pandèmia de la COVID-19 i les conseqüències econòmiques de les mesures sanitàries adoptades per a lluitar contra aquesta. La desestructuració, la pèrdua d'actius, l'ajornament o l'anul·lació de l'activitat, entre altres conseqüències, han abocat el sector cap a una feblesa acuitada. Una situació que arriba tot just quan amb prou feines s'havia aconseguit recuperar dels efectes de l'anterior crisi econòmica de 2007-2008. Per tant, el sector cultural està sumit, d'una manera o d'una altra, en una crisi que es podria denominar sistèmica com a mínim, des de pràcticament començament del segle XXI.

Aquesta situació ha generat una sensació i un estat d'ànim pessimistes en el mateix sector i en els treballadors. Un pessimisme que es manifesta en diferents

graus en funció de com siga d'aguda o de prolongada l'exposició a aquesta crisi. Fet i fet, no és la mateixa percepció la que es pugui tenir als països nòrdics, on el teixit i la participació han continuat forts, que en el cas dels països del sud d'Europa (Rubio-Arostegui i Rius-Ulldemolins, 2018, 2020).

No obstant això, malgrat aquesta possible divergència entre els països, sembla que els reptes socials, polítics i culturals als quals s'enfronta el sector cultural poden ser comuns a tots els contextos i models culturals. L'envelliment de la població europea, la consolidació de les tecnologies digitals en la mediació entre cultura i ciutadania, l'obtenció de recursos, l'adaptació o si més no la mitigació del canvi climàtic configuren, entre molts altres, l'agenda a què s'enfronta el sector de la cultura a principi dels anys vint del segle XXI (Kea, 2021). Uns reptes als quals caldria afegir els de caràcter intern i que tenen a veure amb la capacitat

que tinga el sector cultural per a canviar i adaptar la seua estructura i el seu funcionament a aquests factors externs; per a això cal que introduïska participació efectiva, que genere continguts de qualitat i interès, que connecte amb àmplies capes de la societat, etcètera. En definitiva, trobar la seua pròpia definició de cultura operativa socialment i no només econòmicament (Eagleton, 2017) per a l'ésser humà.

Aquestes qüestions són particularment pertinents en el sector cultural dels nostres contextos europeus perquè incideixen directament sobre la base de legitimitat de l'acció en matèria de cultura. De la manera com responguen les institucions culturals a aquests reptes en dependrà la legitimació i la missió futures (Gray, 2007).

Aquest article té com a objectiu, almenys de manera temptativa, analitzar aquest context cultural europeu caracteritzat per un lideratge públic de la cultura clar i elaborar un marc conceptual que permeta entendre les dinàmiques de canvi que poden afectar el sector cultural i la seua capacitat de resposta i d'acció. La perspectiva que aquest article adopta és abans de res cultural, ni artística ni estètica. Aquests últims camps tenen unes característiques i uns processos propis a l'hora d'explicar-ne la dinàmica de canvi (Rius-Ulldemolins, 2020) que escapen de l'abast d'aquesta anàlisi. Aquesta perspectiva cultural ens aboca a parar atenció a tots aquells processos que contextualitzen i intervenen en el fet artístic i en la creativitat.

Convindria també matisar que hem adoptat una perspectiva del sector cultural clarament influït per aquest lideratge públic de la cultura, però no de manera estricta, sinó de manera àmplia: institucions, organitzacions i programes culturals, siguen sector públic o sector privat, que estiguen clarament alineades amb l'interès públic/general en matèria cultural. És el que denominarem indistintament sector o acció cultural. Assimilem d'aquesta manera un enfocament holístic del sector cultural que ens permeta parlar de les realitats no polítiques de la cultura. És a dir, ens centrem en aquells camps susceptibles de la gestió

cultural o de la política cultural, però entenent-hi aquesta com a *policy*, i distanciant-nos prudentment d'aquell camp que pertany més a la confrontació política d'idees, *politics*.¹

Per tant, per avançar en l'objectiu d'aquesta anàlisi, caldrà delimitar primer un marc conceptual. Començarem fent una revisió del marc teòric en el qual s'ha desenvolupat aquest concepte d'interès públic del sector cultural, la seua evolució en els últims anys i com ha operat en les diferents realitats culturals dins del context europeu. Continuarem amb una aproximació a les diferents teories que s'han desenvolupat entorn dels paradigmes culturals operants en el sector cultural per tal que ens oferisquen algunes claus per a entendre el moment actual i les tendències vigents que s'hi puguen destacar. Aquest marc teòric ens serviria de base per a desplegar un model sistèmic propi per explicar com esdevé el canvi cultural en els sistemes culturals del nostre entorn. Un model de canvi cultural sobre el qual es desplegaria una sèrie de recomanacions que responguen als reptes, les tensions i les deficiències detectats en l'anàlisi teòrica i que siguen susceptibles d'incidir en una millora de l'acció en matèria cultural.

MODELS DE CULTURA I INTERÉS PÚBLIC

Les societats complexes i avançades com les nostres atorguen un paper central a la cultura que difícilment es podria reconèixer en qualsevol altre període històric o model civilitzatori. Aquesta centralitat no és un entrebanc perquè les societats incórreguen en contradiccions respecte al fet de com secundar i fomentar aquesta cultura. Així, si se'n reconegué el valor públic, seria lògic pensar que el sector públic se'n fes càrrec de la promoció i, no obstant això, assistim en els últims anys a una mercantilització i a

1 Aquesta distinció entre *policy* (política pública) i *politics* (exercici de la política) està diferenciada conceptualment i empíricament en alguns contextos polítics i culturals, però genera encara molta confusió en altres contextos, com és el cas d'Espanya, més enllà d'entorns polítics o politològics.

una instrumentalització de la cultura per a fins més allunyats que els merament públics (Gray, 2007). No entrarem ara ací a discutir sobre les possibles eficiències i ineficiències de la gestió pública de la cultura, o del seu corol·lari, la gestió privada de la cultura. Més aviat, ens interessa atendre la manera com aquesta relació entre cultura i interès públic ha evolucionat en els últims anys.

Hi ha un ampli consens a l'hora de diferenciar entre dos models de política cultural, i possiblement altres dos intermedis, existents al continent europeu en perspectiva comparada i històrica: *a*) el model europeu continental, *b*) el model liberal anglosaxó (Zimmer i Toepfer, 1996). A aquests dos models caldria afegir dos models derivats dels anteriors i que he denominat intermedis: *a*) el nòrdic, com una especificitat del model liberal anglosaxó, i *b*) el sud-europeu, com específic del model continental.

L'escala que ens ajudaria a diferenciar entre tots dos models seria aquella que marca gradients en el paper de la intervenció de l'Estat o en el seu correlat invers, el paper del sector privat i del tercer sector en l'acció cultural. D'aquesta manera, el model europeu continental es caracteritzaria per un paper predominant de l'Estat en la seua intervenció en el sector cultural i, en el cas del model liberal anglosaxó, aquesta predominança correspon al sector privat i al tercer sector. Per a desemmascarar les especificitats dels submodels del nord i del sud caldria atendre les versions ineficients o imperfectes dels models dels quals s'inspiren. D'aquesta manera, el model nòrdic és deutor de tots dos models i conjuga un equilibri entre la intervenció estatal i el paper del sector privat amb una forta base de consum i participació ciutadana, mentre que el model del sud d'Europa, particularment deutor del model continental, no arriba a desplegar tot el potencial d'aquell quant a la intervenció pública. Com ocorre en moltes altres polítiques associades a l'estat del benestar, en el model del sud se supleixen les mancances de la intervenció estatal amb polítiques liberals que, així i tot, tampoc no aconsegueixen desplegar tot el seu potencial, com ocorre en el model liberal anglosaxó,

per raó del caràcter desigual de les seues societats i per les ineficiències d'altres institucions socials com l'escola i el mercat de treball (Rubio-Arostegui i Rius-Ulldemolins, 2020).

Ara bé, des de finals dels anys vuitanta s'aprecia una convergència gradual entre els models continental europeu i el liberal anglosaxó de manera que cadascun d'aquests, i d'una manera creixent, combinen elements característics de l'altre. I, d'altra banda, un augment de la distància entre els submodels nord i sud, ja que reposa sobre altres variables que es revelen com més rellevants en els nostres dies. Hi ha així una detenció del procés de convergència de models a Europa del qual encara no tenim més que les primeres pistes (Rubio-Arostegui i Rius-Ulldemolins, 2018).

Els models convergeixen en alguns aspectes i divergeixen en uns altres alhora que la cultura s'assenta sobre consensos més amplis que en el passat i s'alinea sobre nous *clivatges*² fruit de l'evolució de les societats europees. Déiem que la cultura assoleix espais de consensos més amplis com a objecte d'interès públic i ens hi referíem a la síntesi d'oposats a la qual sembla que s'ha pogut arribar. Ara, per exemple, es constataria que la tensió entre privat i públic (legitimitat) que va generar un debat encès en el passat sobre quin d'aquests havia de prevaldre en la gestió de la cultura avui semblaria un debat superat. Així, el debat d'ara residiria en la forma d'una gestió eficient (legitimació) de la cultura, un fet que ens tornaria a l'arena de la legitimació i, per consegüent, revifaria altres debats potser una mica més latents, aquells que concerneixen els paradigmes culturals.

Això vol dir que l'atenció es desvia cap a qüestions com les següents: hem d'incidir més en l'oferta o la demanda cultural?, com hem de propiciar o activar mecanismes de participació en la vida cultural?,

2 Terme popularitzat en les ciències socials per Lipset i Rokkan per a definir les *fractures* o *escissions* que travessen les societats.

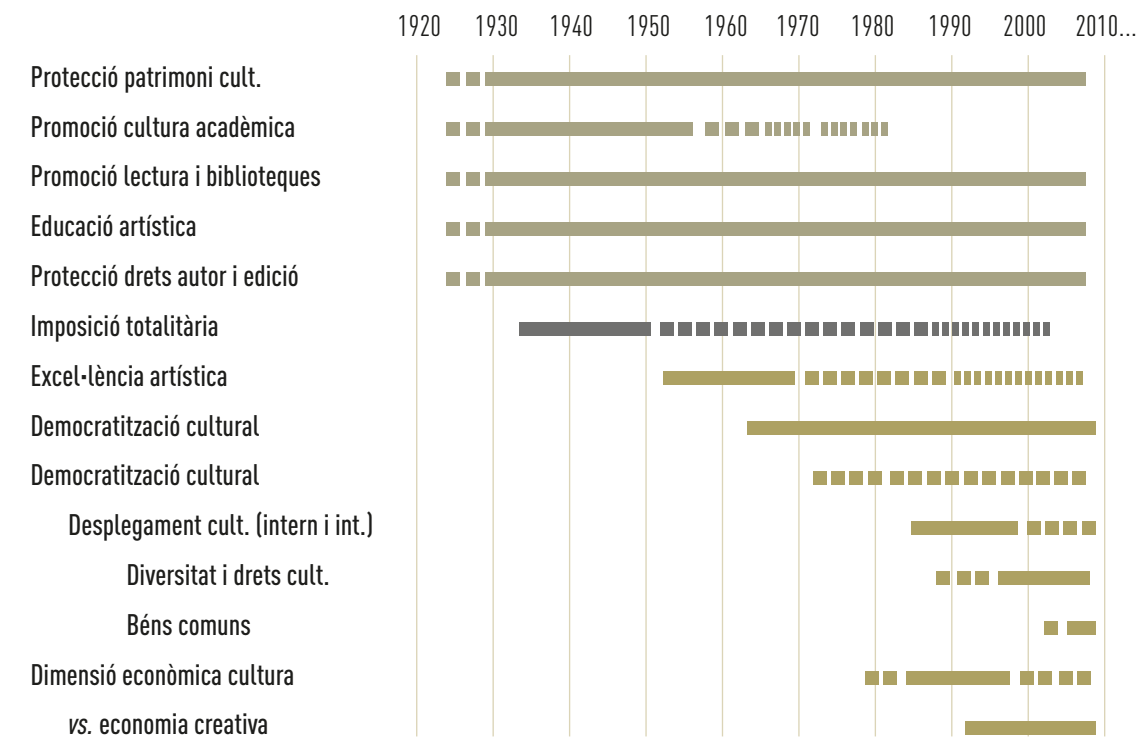
quines eines són més eficients per a gestionar l'interès públic en matèria cultural?, quina governança macro i micro és la més convenient per al sector cultural?, caldria integrar noves estètiques en l'espai públic que ocupa la cultura?, com caldria fer-ho?, etcètera. D'aquesta manera, sorgeixen múltiples qüestions que cerquen entre totes un paradigma útil i sòlid en el qual fonamentar l'acció cultural i que permeta gestionar el canvi al qual semblen abocades les nostres societats.

l'esfera política, la configuració d'aquesta al voltant de prioritats o models socials i polítics concrets ha determinat, com seria comprensible, el desplegament de qualsevol política pública de caràcter cultural. La política (*politics*) dicta l'àrea de la qual serà subsidiària la cultura: l'acadèmia, l'escola, la lectura, els mitjans de comunicació, la ideologia del partit, etcètera, i, per consegüent, el paradigma sobre el qual es vol posar l'accent. En els diferents règims polítics, com també, una vegada consolidades, en les democràcies, les diverses sensibilitats polítiques en el govern han anat establint prioritats en matèria de política cultural d'acord amb la seua pròpia concepció de l'acció política. Bonet i Negrier destaquen que en el segle xx hi ha hagut un nombre de paradigmes bastant nombrós que s'han anat succeint o simultaniejant segons la vigència o l'obsolescència de la institució que els promou.

A LA RECERCA DEL PARADIGMA (PERDUT) CULTURAL?

Al llarg de la història més recent de les nostres societats contemporànies, les polítiques culturals han passat per diferents estadis o paradigmes. Sempre en relació amb

Figura 1 Evolució dels paradigmes de política cultural

Font: Extret de Bonet i Negrier (2019)

Paradoxalment, aquesta successió de paradigmes no s'ha produït de manera que un de nou emergent anul·lés l'anterior decadent,³ sinó que generalment han anat convivint, amb més o menys intensitat, excepte aquells que han estat vinculats a la imposició totalitària del segon terç del segle xx (Bonet i Negrier, 2019). La convivència entre paradigmes ha sigut, per tant, constant. Un fet que ens aporta una informació rellevant sobre el caràcter dinàmic (a l'hora d'acceptar nous paradigmes), però també estàtic (a l'hora de no anul·lar-ne cap) dels nostres sistemes culturals.

Tindríem al davant sistemes culturals complexos i, en certa manera, contradictoris, en què conviurien sense solució de continuïtat esquemes de política cultural provinents de diferents èpoques passades al costat d'esquemes més actuals.

Això il·lustraria, si més no en part, el caràcter culturalment complex i l'existència de diferents capes culturals en les nostres societats, així com la dificultat d'elaborar una política cultural que resulte coherent i pacífica quant a objectius, mitjans i instruments. Una complexitat a la qual caldria afegir les tendències post-modernes esdevingudes des de la dècada dels setanta, tant en l'àmbit estètic i de creació d'expressions culturals com en el de consum i de pràctiques culturals (Rius-Ulldemolins, 2020; Fernández Rodríguez i Heikkilä, 2011).

Probablement, d'entre tots els paradigmes culturals vigents, alguns no han perdut gens d'actualitat. Sobraria a fixar-se només en el debat que encara avui generen. És el cas dels paradigmes de la *democratització cultural* i la *democràcia cultural*. El primer està centrat a actuar sobre l'oferta cultural i l'altre ho està sobre la demanda cultural. Enmig de la tensió entre aquests dos pols o dos accents podem situar moltes mesures i instruments de política cultural dels

nostres dies en els contextos occidentals nostrats. També cal destacar-hi la tensió entre la dimensió econòmica de la cultura i la cultura creativa, pel que ha suposat de polarització en els últims anys, per exemple, entorn del concepte d'*indústries culturals*. Com també és vigent el debat que el paradigma sènior de l'excel·lència artística genera en confrontar-se amb la resta.

Podria semblar, doncs, que els paradigmes gaudirien de més vigor en la mesura que generen més tensions amb la resta dels paradigmes amb què conviuen. Aquesta en seria la prova de la vigència i de la puixança o, tot al contrari, de la seua decadència. Estaríem davant un sistema de paradigmes que s'interrelacionen i interactuen alhora que alliberen tensions o les dilueixen mitjançant solucions aplicades en el sector cultural. Aquesta característica sistèmica ens interessa particularment en la nostra anàlisi perquè posa el focus sobre la manera com el sistema cultural interactua amb altres esferes de la societat, particularment la social i l'estètica. El pes o el joc d'un paradigma o de l'altre, si no de l'emergència d'un de nou, depèn directament de les demandes que a aquest sistema cultural traslladen aquelles altres esferes. Per exemple, si avui la participació és una de les inquietuds més ateses del sector cultural, l'és perquè constitueix una demanda social i política. O com també ocorre amb les tensions entre l'impuls artístic i la seua mediació a través de l'acció cultural, són molt més evidents quan des de l'esfera artística es creen formes o estètiques que l'esfera cultural no incorpora immediatament (Menger, 2016).

Llavors, com esdevé el canvi cultural en les nostres societats dinàmiques i complexes? Si depèn molt del model de polítiques públiques on ens trobem i si depèn també del paradigma sota el qual operen els mitjans i les eines d'aquesta política pública, com podríem actuar davant un desconcertant canvi cultural?

Per a intentar respondre aquestes preguntes, potser ens cal alguna cosa més que aquest marc teòric i

3 Tot al contrari que la teoria clàssica sobre el canvi de paradigmes que va elaborar Thomas Kuhn per a descriure els processos de canvi de les teories dominants en el camp científic.

hàgem de fer un pas cap a la definició d'un model que admeta el caràcter dinàmic i sistèmic del canvi cultural.

VECTORS DEL CANVI CULTURAL

La confluència de teories, enfocaments i perspectives a l'hora d'analitzar el sector cultural, i sobretot a l'hora de passar del pla teòric al pla de l'acció, pot conduir a l'atordiment. Amb la finalitat d'intentar aportar una mica més de llum i estructura a la proposta programàtica que farem en l'apartat següent, hem volgut esbossar un model per a entendre el canvi cultural a partir de diversos vectors. D'aquesta manera, cada vector incorpora una dinàmica pròpia i delimita l'abast a un aspecte cultural concret. Aquests serien: *a)* els esquemes d'oferta i demanda, *b)* els esquemes de participació i de governança, *c)* els esquemes estètics i formals, i *d)* els esquemes econòmics i tecnològics.

Els esquemes d'oferta i demanda

Els nostres sistemes culturals són encara deutors del paradigma de *democratització cultural* en el qual es prioritzaven els esforços per oferir una oferta cultural de qualitat arreglada amb el que llavors s'entenia com a *alta cultura* i que, avui, ja obsolet el terme, podríem denominar més encertadament com a cultura legitimada. Aquest paradigma encara conserva vigència, encara que s'ha avançat molt en la crítica i en la praxi sobre qui selecciona i configura aquesta oferta (Bonet i Negrier, 2019). El paper del programador de continguts, tot i que mantenint una preponderància considerable, hi ha vist disminuïda la influència. La preferència pels equipaments (costosos) i els programes (exigents) també ha rebut crítiques per la seua difícil implementació equitativa al territori. La sobreproducció, via subvencions, que hi ha hagut en alguns sistemes culturals genera tensions irresolubles quan la xarxa d'exhibició o mediació és insuficient per a donar eixida a tota aquesta producció. Totes aquestes, entre moltes altres, són crítiques que redueixen l'abast de tota iniciativa cultural

que nasca de l'oferta i òbriga la porta a propostes més modulades i ponderades.

El mateix succeiria amb l'altre paradigma de la *democràcia cultural*, molt més centrat en la demanda i com aconseguir ampliar-la. Potser amb una mica més de vigència que l'anterior, en la mesura que ha sabut articular una sèrie de propostes més arreglades amb les preocupacions qualitatives de les societats democràtiques: diversitat cultural, drets culturals, béns comuns, etcètera, tampoc no escapa de la crítica. Aquesta substitució de la mirada vertical del programador per la lògica horitzontal que reconega i aculla la participació de la ciutadania (Bonet i Negrier, 2019) feu desenvolupar pràctiques participatives que han mancat d'una cultura autocrítica (Jancovich i Stevenson, 2021) i han generat iniciatives locals molt voluntaristes, però amb greus deficiències en la participació i en la coproducció cultural (Lechelt i Cunningham, 2021).

Aquesta experiència empírica, analitzada i contrastada que hem adquirit de les polítiques culturals que incideixen sobre l'oferta i la demanda obliga a fer plantejaments sintètics i adaptats que corregisquen els defectes i les disfuncions al mateix temps que aprofiten els avantatges i els beneficis de totes dues opcions. Però, sens dubte, adoptar una posició cultural a partir d'una anàlisi i una proposta d'acció que incidisca d'una manera combinada sobre l'oferta i la demanda és ineludible.

Els esquemes de participació i governança

Encara que hem analitzat la participació com una estratègia pròpia del paradigma de *democràcia cultural*, també ho és de molts dels altres paradigmes vigents. Si descomptem que l'accepció més estesa avui dia i que fa referència a la *participació cultural* és la que s'adiu als diferents graus possibles en funció de la involucració i l'actitud enfront del fet cultural (consumir, practicar, ser agent, etc.), la dimensió que ací volem introduir és la que té a veure amb la governança de la cultura. Parlem, per tant, de trobar noves fórmules que permeten ampliar la base de legitimació de l'acció cultural mitjançant

la participació dels ciutadans en els diferents nivells de governança. Un fet que implica entendre aquesta participació d'una manera àmplia i generosa, com sembla que la societat està reclamant.⁴ En aquest sentit, l'Agenda 2030 ha posat al centre polític diferents derivades relacionades amb la sostenibilitat que planteja el repte de com respondre des del sector cultural (Baltà i Dragićević, 2017). Un repte que s'encara després d'acumular evidències sobre els múltiples efectes socials, com ara la desigualtat (Bardieri, 2021) o la mateixa diversitat, que poden deixar en la participació i governança del sector de la cultura (Arts Council England, 2020).

En aquesta línia, en els últims anys nombroses organitzacions han desplegat estratègies per a millorar-ne l'activitat en termes ètics parant atenció a temes com la inclusió, la diversitat, la igualtat, l'accessibilitat, la justícia, etcètera (IETM, 2020). Així com també s'ha avançat en la introducció de millores en les estructures de participació i governança (Cultural Leadership Programme, 2009), com per exemple a través de la fórmula del patronat (Márquez Martín de la Leona, 2018), tan estesa i provada en el món anglosaxó com poc replicada en altres contextos.

Tanmateix, aquests temes de participació i governança poden comportar moltes altres estratègies directament relacionades amb la seua pràctica o exercici, com la transparència o la rendició de comptes. Aquestes són estratègies que van relacionades i que es retroalimenten. Aprofundir en qüestions de participació acostuma a comportar la definició de nous models de governança que, al seu torn, exigeixen més transparència i una rendició de comptes responsable i conseqüent en l'exercici d'una millor responsabilitat corporativa i social. Ací rau la complexitat, però també la importància d'aquest vector.

Els esquemes estètics i formals

Al llarg de la història s'han acumulat exemples en què els canvis estètics o formals que hi ha hagut fora de l'àmbit cultural han acabat, posteriorment, passant a aquest. Hi destacariem, per exemple, el cas de les transformacions impulsades des del mateix camp artístic, on podríem assenyalar el cas de les avantguardes artístiques, o el cas de les formes culturals, com va succeir en ocasió de la imposició del cànon burgès en diferents disciplines artístiques en la cultura del segle XIX (Figs, 2019).

No hi ha res que indique que aquest vector no continue actuant en els nostres dies. Per això, resultaria recomanable identificar les possibles pressions que sobre el sistema cultural pot estar exercint qualsevol forma artística o cultural no registrada com a cultura institucionalitzada. Com també podria ser rellevant parlar d'atenció en aquelles que queden excloses o aïllades de manera injusta.

Som, per tant, davant un tema que rescata qüestions de legitimitat, diversitat, participació i governança, al mateix temps que qüestiona què és el que es produeix i qui volem que hi consumisca/accedisca. Incloure o no una expressió artística implica incloure o no un segment de població. Legitimar o no una forma cultural implica, també, destinar o no recursos per a produir, exhibir o visibilitzar un tipus de consum cultural.

Ara bé, amb això no volem dir que el sistema cultural haja d'estar exposat a una constant renovació estètica i formal, de fet, un sistema escorat cap a la persecució sense que cessen les novetats fa perdre coherència i eficiència a la política cultural que el sosté (Menger, 2016). Però entre romandre immutable i mostrar una certa histèresi innovadora, hi ha un camp intermedi molt ampli, ric i sense explorar.

Siguen canvis induïts des de l'àmbit artístic que s'institucionalitzen en el sistema cultural, com canvis induïts pel sistema cultural que consoliden canvis artístics, o bé canvis explicats des de perspectives

4 A manera d'exemples: el moviment feminista reclamant respecte i espai (#MeToo), el reclam de la diversitat del moviment LGTBI o de reivindicacions antiracistes (#BlackLivesMatter).

sociològiques diferents (estructuralisme, interaccionisme i institucionalisme) (Rius-Ulldemolins, 2020), és innegable que la relació entre societat, art i cultura continua tan vigent i difícil d'escrutar com sempre ho ha estat a l'hora d'intentar comprendre el canvi cultural.

Els esquemes econòmics i tecnològics

Aquest és, sens dubte, el vector que més influència pot exercir sobre el canvi cultural en els nostres dies. La relació entre economia i cultura, com hem pogut veure anteriorment, ha constituït diversos paradigmes al voltant dels quals s'ha desenvolupat l'acció cultural. Així, des de la *dimensió econòmica de la cultura* fins a la més recent *economia creativa* han condicionat el disseny i la implementació d'un gran nombre de polítiques culturals que han condicionat així el canvi cultural dels últims anys.

En un món en què l'economia ha conquistat gran part de l'esfera social, la cultura no n'ha quedat al marge. De fet, la cultura mateixa s'ha convertit en un instrument o en un recurs econòmic (Yúdice, 2002) que legitima desenvolupaments urbans, reestructuracions econòmiques, font d'ocupacions, etcètera. Iniciàvem aquesta anàlisi reconeixent l'empremta de les crisis econòmica i pandèmica en la façana i l'estructura de l'edifici cultural, i en reconèixer aquesta influència reconeixem que les decisions que es prenen sobre recursos són decisives a l'hora d'incentivar o mitigar qualsevol canvi cultural.

Posem l'exemple més recent de la tecnologia digital de tractament de la informació. La influència d'aquest canvi tecnològic, el que significa i la velocitat amb què s'està adoptant en la societat són indefugibles. Fins al punt que és molt possible que acabe conformant un paradigma cultural propi: el paradigma digital. Aquest probable futur paradigma comporta una nova manera de crear cultura, però sobretot una nova manera de compartir-la, de comercialitzar-la, de generar valor i, per consegüent, de reassignar recursos (guanyadors i perdedors).

Aquest paradigma digital és la base per al desenvolupament d'una innovació oberta (González-Piñero, 2021) que dona més importància a les maneres de fer cultura que al producte cultural en si.

En aquest vector també cal observar com actuen les ajudes directes (o subvencions) en la configuració del sistema cultural. El sector públic, a partir de la ingent quantitat de recursos que mobilitza i de la capacitat d'intervenció que té en l'economia, pot decidir intervenir a favor (acció) o en contra (inacció) de sectors o subsectors culturals, estimulants-ne el desenvolupament públic d'uns o el desenvolupament en el mercat d'altres. Això li deixa un marge d'influència ampli sobre el canvi cultural. Aquest rol fa que li arriben moltes crítiques, tant en el sentit més positiu d'encoratjar-ne l'intervencionisme per a corregir alguna posició no avantatjosa d'entrada, com de negatives. D'entre les negatives, les crítiques d'ordre liberal són les més constants, ja que acusen l'intervencionisme com una manera de distorsionar el mercat, en entendre la cultura també com un mercat, i provocar així desajustaments de costos i d'eficiència. Però també es fan crítiques des de posicions ideològicament oposades, com les acusacions a la Comissió Europea de només treballar amb els agents consolidats amb les seues línies de subvencions en matèria cultural (Autissier, 2008), de manera que aquesta renuncia a un desplegament més audaç i ambiciós de la política cultural comunitària.

Hem recorregut d'aquesta manera quins poden ser els principals vectors sobre els quals podria pivotar el canvi cultural en el nostre entorn europeu. Hem vist també els models i els paradigmes en què s'articulen les diferents polítiques o accions culturals. Aquest recorregut ens encamina cap a les qüestions programàtiques inherents a aquesta mena d'anàlisi: i ara com actuar-hi?, què podem fer amb aquesta informació?

Abans de concloure amb algunes recomanacions que responguen aquestes preguntes, volem fer una hipòtesi per posar-hi el focus del plantejament: i si

l'àmbit on millor es pot gestionar el canvi cultural per a fer una acció cultural coherent i eficient fos l'escala local?

L'ESCALA LOCAL

Parlar d'una crisi de les polítiques culturals (Mangset, 2020) no vol dir que en decretem el final. Més aviat el que aquesta crisi aventura és la multiplicitat de desafiaments/escenaris amb els quals ens podem trobar a l'hora de fonamentar una acció cultural pública. Molts d'aquests reptes que hem esmentat en el capítol anterior no són nous i sempre han estat desafiant la política cultural i el mateix sector cultural. L'escenari que efectivament és una mica més nou és l'esvaïment de l'escala estatal per al desenvolupament de polítiques culturals eficients (Dubois, 2017) i l'enfortiment de l'escala local a conseqüència de la millor disposició financera i de l'especialització cultural d'aquesta (Dubois, 2016). Les administracions centrals estan perdent, si és que en tots els casos i contextos el van arribar a tenir, el rol de lideratge en matèria cultural en detriment de les administracions locals. Això ens obri al mateix temps moltes incògnites sobre quin pot ser el paper de les primeres en el futur més immediat o en quin lloc es queden les administracions intermèdies (regions) a països d'estructura federal com Espanya. No obstant això, d'aquest reajustament és innegable que les administracions locals ixen molt afavorides, i amb aquestes l'escala local per la cultura.

Per a completar l'exercici anterior d'anàlisi de vectors de canvi, proposem fer aterrar aquest esquema vectorial en l'escala local perquè entenem que hi ha raons empíriques que ens fan considerar aquesta escala com la més adequada per a afrontar les respostes davant el canvi cultural i els àmbits de crisi als quals assistim. Així, volem enumerar algunes de les raons i dels arguments que reforcen l'acció cultural en l'escala local en cadascun dels vectors analitzats i explicats anteriorment.

a) *En els esquemes d'oferta i demanda*

- Permet adaptar de manera més eficient l'oferta cultural a la ciutadania. Aquest aspecte adquireix rellevància a partir del moment que s'ha avançat molt en les tècniques de gestió d'audiències, on l'escala local és la més eficient per a dur endavant la tasca de microdades.
- En relació amb això anterior, la identificació de comunitats, audiències i segments de població específics permet activar la demanda en funció de públics concrets.
- És més fàcil desenvolupar lògiques col·laboratives quan es treballa amb altres entitats de caràcter cultural de manera que s'amplifiquen les pràctiques de participació (escoles artístiques locals, associacions culturals, etc.) i no sols es restringisquen a les pràctiques de cultura institucionalitzada.
- En definitiva, implementar canvis en els esquemes de polítiques culturals que actuen sobre l'oferta i la demanda a escala local permet aprofundir tant en el concepte de *servei públic* (en identificar i integrar el màxim nombre possible de la ciutadania) com en el concepte de *drets culturals*.
- En la mesura que s'amplie el suport social i es reforcen els vincles, es restitueix la base de legitimació de la política o de l'acció cultural. Com més destinataris i més transversals siguen els destinataris d'una política pública, més consolidada resultarà aquesta.

b) *En els esquemes de participació i governança*

- L'acció més directa en aquesta escala ajuda a canviar la percepció social de la cultura, a crear entorns de coproducció i de corresponsabilitat i a acostar no sols la cultura a la ciutadania, sinó a fer-ho també al fet artístic.
- L'àmbit de la gestió cultural en aquesta escala és el que pot assumir amb menys costos d'opor-

tunitat la implementació de pràctiques més horitzontals al mateix temps que s'enriqueix i radica al territori on està implantat.

- En aquest sentit, la lògica de col·laboració, més aplicable en aquesta escala, pot ampliar l'abast de l'acció cultural local, ja que es pot concretar de manera més precisa amb qui col·laborar, sobre què i com (gestió i governança).
- La proximitat i la identificació de persones i de col·lectius també incideix en una ampliació de la base de legitimació mitjançant la inclusió d'un nombre més elevat de persones, més diverses, i en condicions d'igualtat i de completa accessibilitat. Això redunda en beneficis socials i col·lectius com és una millora en la salut social i individual, en l'(auto)acceptació d'un nombre més elevat de persones i en la cohesió social.

c) En els esquemes estètics i formals

- L'escala local constitueix un excel·lent laboratori on poder experimentar aquestes possibles integracions estètiques i formals externes al sistema. Així, el cost polític i l'artístic de la integració és més fàcil de delimitar i d'assumir.
- És un entorn favorable per a elaborar concepcions més obertes i inclusives de la cultura institucional perquè permet opcions d'integrar manifestacions del que és popular i opcions per a popularitzar (en cert grau) el que és institucional.
- De la mateixa manera que parlem que aquesta escala és l'òptima per a identificar persones, comunitats i col·lectius amb la finalitat d'integrar-los culturalment, també pot ser útil per a identificar formes culturals específiques d'aquestes persones o col·lectius i acostar-s'hi. D'aquesta manera es pot respondre de manera activa a la diversitat cultural de la societat.

- L'acostament al ciutadà que s'evidencia en l'àmbit local comporta també el compromís de fonamentar l'acció cultural sobre bases de transparència i rendició de comptes. En aquest àmbit, atès el superior grau de coneixement i informació de l'entorn, el ciutadà és més exigent, però també és més propens a concedir recompenses i suports més elevats.

d) En els esquemes econòmics i tecnològics

- Déiem abans que la gestió pot dissenyar-se de manera que, amb una mica més d'horitzontalitat, puguem establir-se més col·laboracions. Això s'esdevé de manera més específica en aquesta escala perquè els costos d'adaptar la gestió a aquesta horitzontalitat són més reduïts.
- En definitiva, la gestió a escala local pot assolir quotes superiors d'eficiència en virtut d'un millor control dels costos i d'una adaptabilitat i flexibilitat dels projectes als canvis.
- Planificar en l'escala local és més eficaç i fàcil perquè els elements d'incertesa i els condicionants hi són més delimitats. Per això, és un àmbit en el qual es podrien desplegar més elements de gestió vinculats a la planificació i al desenvolupament estratègic. Això comporta més capacitats per a avaluar (d'acord amb el que s'ha planificat) i millorar en transparència i rendició de comptes.
- En canvi, si bé aquesta escala (micro) resulta poc interessant per abordar alguns canvis tecnològics pel fet que aquests se solen produir a escales macro, no escau opcions per a experimentar o maximitzar l'aprofitament dels canvis tecnològics en el sistema cultural. El coneixement de les audiències a partir de la tecnologia digital (en això que denominariem *agregació de microdades*) és una oportunitat que pot oferir un grau d'empirisme a les pràctiques i a les accions culturals que en escala local pot ser molt útil.

CONCLUSIONS

Parlar de canvi cultural no sol equivaler a parlar de canvi en el sector cultural. Si bé el primer esdevené en el teixit social, el sector cultural no sempre té les capacitats ni les aptituds per a catalitzar-lo. Per això, el que hem intentat en aquest text és comprendre millor el context en què el sector cultural percebria els senyals de canvi en la societat i els traslladaria des d'una perspectiva sistèmica i dinàmica al sistema cultural mateix, al sector cultural. Una vegada que el sistema cultural ha assimilat els canvis culturals, aquests es transformen en accions, en polítiques públiques, en respostes de gestió cultural.

Per això, si l'objectiu era dotar-nos d'aquest marc conceptual i analític per a entendre com el canvi cultural es transformaria en acció cultural, també hauríem d'admetre que el nostre interès està encaminat al fet que aquestes accions culturals estiguin ben fonamentades i siguin útils, avaluable i governades. Aquest interès no es pot garantir si no s'hi estableixen objectius amb els quals orientar les accions culturals. D'aquesta manera, després d'analitzar els diferents models i els paradigmes operants en el nostre entorn europeu, hem volgut fer una proposta de punts d'interès, que hem denominat *vectors*, amb els quals després definir els objectius de les accions culturals. Hem optat per parlar d'objectius d'oferta i de demanda, de participació i de governança, d'estètica i de formes i, finalment, econòmics i tecnològics. Segurament una anàlisi detallada d'aquesta proposta afegiria molts més vectors amb els quals orientar l'acció cultural per a arreglar-la amb el canvi cultural, però, en el nostre cas, aquests quatre vectors ens ajuden a posar el focus sobre alguns dels clivats més rellevants que travessen el sector de la cultura dels nostres dies.

Per afegir encara més amplitud de camp a la proposta, hem abordat la idea que el nivell territorial, però també l'administratiu, en què qualsevol gestió del canvi cultural pot tenir millors taxes d'èxit és en el de l'escala local. Ací ens sumem al corrent acadèmic, però també empíric, que ressalta aquesta

època daurada recent per a les polítiques locals i de proximitat, encara que no sense establir al mateix temps algunes alertes pertinents. L'escala local no és la panacea de la cultura, però sí que pot ser un dels seus vigoritzants. Cal evitar que, en aquest escenari positiu, al qual nosaltres hem volgut contribuir, es cometin errors que tenim la sospita que es podrien produir o que fins i tot ja es podrien estar produint. Cal evitar una caiguda en el localisme estricte que redueix l'experiència cultural a una cosa veritablement restringida (a la comunitat local). Cal evitar també que hi haja situacions de segrest de l'interès públic o interès general per part de sectors concrets del sector cultural (Bonet, 2016). O evitar que l'orientació de les polítiques culturals locals es desvie cap a una altra mena d'objectius no estrictament culturals (Rius-Ulldemolins, 2016) com la promoció turística o la reordenació urbana. O evitar que, sota l'epígraf de polítiques de foment de la cultura digital, apareguen noves bretxes en la població o noves formes d'analfabetisme (Rius-Ulldemolins, Pecourt i Rubio-Arostegui 2019). Tan sols per esmentar-ne algunes de les que hi poden ser més previsibles.

L'èxit d'aquesta gestió del canvi en l'escala local pot actuar com a tractor dels altres nivells de gestió administrativa i alliberar-los al mateix temps de les pressions a les quals solen estar sotmesos (audiències, impacte, etc.) per a permetre'ls concentrar-se millor en els àmbits de finançament, planificació i direcció estratègica, més adequats al nivell seu.

L'escenari per a desplegar una acció cultural que registre els canvis culturals que esdevenen en les nostres societats actuals està esbossat. És el moment d'aprofundir en reformulacions de la participació i fins i tot d'anar més enllà en la proposta de fórmules i eines de participació. Tenim al davant l'oportunitat d'integrar conceptes com la inclusió, la diversitat, la igualtat i l'accessibilitat, no sols en la gestió de les nostres estructures, programes i equipaments culturals, sinó en la governança d'aquests. Apostar per la transparència i la rendició de comptes redunna en una superior legitimitat i suport de les

polítiques i les accions culturals. El repte artístic i formal no ens ha d'atordir, sinó estimular; com el repte tecnològic i econòmic en el qual l'escenari postcrisi ens ha deixat. Aquest escenari requereix inventiva, gosadia i decisió. I per si en aquest exercici ens equivoquem, per què no començar per una escala més xicoteta, l'escala local? Com diria

Víctor Lapuente,⁵ en lloc d'un gran laboratori a escala macro, tindriem multitud de xicotets laboratoris on assajar, prova-error, models de cultura per al segle XXI.

⁵ Fem referència a la tesi principal del seu llibre *El retorno de los chamanes*, Ed. Península, 2015.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Arts Council England. (2020). *Equality, Diversity and the Creative Case*. A data report.
- Autissier, A. M. (2008). Pour une réorientation fondamentale dones politiques culturelles. *Questions de Communication*, 13. 239-250.
- Baltà, J., i Dragičević, M. (2017). Los derechos culturales y su contribución al desarrollo sostenible: implicaciones para la política cultural. *Revista Internacional de Política Cultural*, 23:2. 159-173.
- Bardieri, N. (2021). The right to participate in urban cultural life: from inequalities to equity. GOLD VI Working Paper Series #06.
- Bonet, Ll. (2016). La dimensión sectorial de las políticas culturales en España. Balance, límites y perspectivas. *Treinta años de políticas culturales en España* (p. 23-45). València: PUV.
- Bonet, Ll., i Négrier E. (2019). La participación cultural en la tensión dialéctica entre democratización y democracia cultural. *El desarrollo de audiencias en España*. Documentos de Estudios de Ocio, núm. 64.
- Cultural Leadership Programme, D. A. (2009). Governance now: the hidden challenge of leadership. www.culturalleadership.org.uk
- Dubois, V. (2016). El «modelo francés» y su «crisis»: ambiciones, ambigüedades y retos de una política cultural. *Revista Debats*, vol. 130:2, 33-52.
- Dubois, V., et al. (2017). *Le politique, l'artiste et le gestionnaire*. Éditions du croquant, Vulaines-sud-Seine.
- Eagleton, T. (2017). *Cultura*. Ed. Taurus: Barcelona.
- Fernández Rodríguez, C. J., i Heikkilä, R. (2011). El debate sobre el omnivorismo cultural. *Revista Internacional de Sociología*, vol. 69:3, 585-606.
- Figes, O. (2020). *Els europeus*. Ed. Taurus: Barcelona.
- González-Piñero, M. (2021). Claves de la innovación en el sector cultural: origen, evolución y revolución. *La innovación en la gestión de la cultura* (p. 17-63). Barcelona: Editorial Universitat Barcelona.
- Gray C. (2007). Commodification and instrumentality in cultural policy. *International Journal of Cultural Policy*, 13:2, 203-215.

- IETM (2020). IDEA, Inclusion, Diversity, Equality and Accessibility. <https://www.ietm.org/en/publications>
- Jancovich, L., i Stevenson, D. (2021). Cultural Participation. *Conjunctions*, vol. 7, núm. 2. 1-8.
- KEA, European Affairs, Deloitte. (2021). Market Analysis of the Cultural and Creative Sectors in Europe.
- Lechelt, E. i Cunningham, M. (2021). The Politics of Participation in Cultural Policy Making. *Conjunctions*, vol. 7, núm. 2. 1-12.
- Márquez Martín de la Leona, D. (2018). El patronato como mejora en la gobernanza de las instituciones públicas culturales. *Estudios de progreso*. Madrid: Fundación Alternativas.
- Menger, P.-M. (2016). Arte, politización y acción pública. *Revista Debats*, vol. 130:2, 73-98.
- Mangset, P. (2020). ¿El fin de la política cultural? 1, *Revista Internacional de Política Cultural*, 26:3, 398-411.
- Rubio-Arostegui, J. A., i Rius-Ulldemolins, J. (2015). Cultura y políticas públicas después del diluvio. Las ciencias sociales y la refundación de la política cultural. *Política y Sociedad*, vol. 52, núm. 1: 27-52.
- Rubio-Arostegui, J. A., i Rius-Ulldemolins, J. (2018). Cultural policies in the South of Europe after the global economic crisis: is there a Southern model within the framework of European convergence?, *International Journal of Cultural Policy*.
- Rubio-Arostegui, J. A., i Rius-Ulldemolins, J. (2020). Las políticas culturales en el sur de Europa tras la crisis global: su impacto en la participación cultural. *Revista Española de Sociología*, 29(1), 33-48.
- Rius-Ulldemolins, J. (2016). El sistema de la política cultural en el Estado Español desde la recuperación de la democracia. *Treinta años de políticas culturales en España*. PUV, València. 123-161.
- Rius-Ulldemolins, J. (2020). Cambio social y cambio artístico: autonomía de la esfera artística e influencia de la estructura en la sociología de las artes. *Política y Sociedad*, 57(1), 217-239.
- Rius-Ulldemolins, J., Pecourt, J., i Rubio-Arostegui, J. A. (2019). Contribución al análisis sociológico de la creatividad y la digitalización del campo cultural: creación, intermediación y crisis. *Arbor*, 195(791): a491.
- Yúdice, G. (2002). El recurs de la cultura. Usos de la cultura en l'era global. Barcelona: Ed. Gedisa.
- Zimmer, A., i Toepler, S. (1996). Cultural Policies and the Welfare State: The Cases of Sweden, Germany, and the United States, *The Journal of Arts Management, Law and Society*, 26, 3: 167-193.

